

Eski Uygurca Bazı Kelimelerin Çağdaş Kazakçadaki Kullanılışı Üzerine

Shynaray BURKİTBAYEVA ¹

Özet: Türk dillerinin biri sayılan çağdaş Kazakçada eski Türk dilinde kullanılan kelimeler hala yaşamaktadır. Böyle kelimelerin sayısı oldukça fazladır. Üstelik, günümüzde de aynı anlamda kullanılmaktadır. Yazımızda üzerinde duracağımız ikilemeleri en çok kullanan Türk dili ise Eski Uygur dilidir.

Makalede Eski Uygur dili ile çağdaş Kazakçadaki ikilemeler karşılaştırıldı. Bazı ifadeler hem ses hem yapı hem anlam yönünden aynı kullanıştırlar. Onları tespit ederek örneklerle verildi. Eski Uygur döneminden itibaren kullanılan ikilemelerde karşılaştığımız bazı değişiklikler yani, Eski Uygurca birçok ikilemelerin çağdaş Kazak dilinde ikinci kelimelerinin az değişikliğe uğradığı anlatılmaya çalışıldı. Makaleyi yazarken Eski Uygurca kelimelerin Çağdaş Kazak Dilinde oldukça çok miktarda kullanıldığı gözlemlendi.

Anahtar kelimeler: Eski Uygur dili, Çağdaş Kazak dili, ikilemeler, ifade birimi.

Abstract: In modern Kazakh, which is considered one of the Turkic languages, the words used in the old Turkic language are still alive. The number of such words is quite large. Moreover, it is used in the same sense today. It is the old Uyghur language that uses the reduplications that we will focus on in our article.

In the article, the reduplications in the Old Uyghur language and the contemporary Kazakh language were compared. Some expressions have the same usage in terms of sound, structure and meaning. Identifying them and given with examples. It has been tried to explain that some of the changes we encountered in the reduplications used since the Old Uyghur period, that is, the second words of many Old Uyghur reduplications in the modern Kazakh language have

¹ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi; burkitbaeva.1975@mail.ru ORCID ID: 0000-0001-8235-4213

undergone little change. While writing the article, it was observed that the Old Uyghur words were used quite a lot in the Modern Kazakh Language.

Keywords: Old Uyghur language, Contemporary Kazakh language, reduplications, phraseology.

Giriş

Kazak dili Türk dillerinin kıpçak grubundandır. Nüfüsü her zaman az olan Kazak halkının (Kazakça konuşanlar sayısı daha az) dili kendi varlığını korumakla birlikte eski Türkçe kelimeleri de yaşata bilmiştir. Eski Türkçe kelimelerin çok kullanıldığı günümüz Türk dillerinden biri çağdaş Kazakçadır.

Üçüncü Türk Kağanlığının dili olarak bilinen Eski Uygurca'yı araştırmaya Kazak ilim dünyası henüz başlamadı diyebiliriz. Bu eksikliği tamamlamak amacıyla Eski Uygur dili ile çağdaş Kazak dilindeki kelimeler karşılaştırıldı. Tespit ettiğimiz seslenişi, yazılışı, verdikleri anlamı aynı olan bazı ifade birimleri sıralandı. Eski Uygurca metinlerden alınmış örneklerle Çağdaş Kazak dilindeki metinlerden seçtiğimiz örnekler verildi. Kazak dilinde bazı ikilemelerin ikinci kelimesinin az değişiklik gösterdiği görülüyor. Örneğin, **aqsaq čolaq** – engelli (topal, kolsuz); Kazakçada genelde “aksak-toksak” (ақсақ – тоқсақ) olarak kullanılır, ikilemedeki ikinci kelime “toksak” anlamsız yani herhangi bir anlam vermeyen kelimedir. Fakat, “aksak – şolak” (ақсақ – шолақ) kelimesi de çağdaş Kazak dilinde kullanılmaktadır. Üstelik, “şolak” kelimesi aynı Eski Uygurcadaki gibi “kolsuz” anlamını vermektedir. Kazakçada “aksak – şolak” (ақсақ – шолақ) kelimeleri ayrı ayrı kullanılmaktadır. İkisi de anlamlı kelimelerdir. **“Kurt - koñuz”** (kazakça құрт – қоңыз) ikilemesi de öyle bir kelimedir. Çağdaş Kazakçada “kurt – konuz” olarak da anlaşılmaktadır. Hatta, bazı illerde böyle de kullanılmaktadır. Fakat Kazak Edebi Dilinde genel olarak “kurt – karınca” (құрт - құмырсқа) kullanılıyor. **ogrı karakçı** – hırsız haydut; kazakça “ұры қарақшы, ұры қары” ikilemesi de “ұры қарақшы” olarak kullanılmakla birlikte Kazak Edebi Dilinde “ұры қары” ikilemesinin çok kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Makaleyi yazarken asıl kaynak olarak aşağıdaki sözlükler kullanıldı.

1. Kazak Edebi Dili Sözlüğü. On beş cilt. Almatı “Arıs”, 2006. (*Қазақ әдеби тілінің сөздігі*. Он бес томдық. Алматы «Арыс», 2006.)
2. V.M. Nadelyaev, D.M. Nasilov, E.R. Tenışev, A.M. Shcherbak (1969) Eski Türkçe Sözlük. Leningrad. (В.М. Надеяев, Д.М. Насилов, Э.Р. Тенишев, А.М. Щербак (1969) *Древнетюркский словарь*. Ленинград.)
3. Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford. [= ED]
4. Klaus Röhrborn. *Uigurisches Wörterbuch. (Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien – Neubearbeitung – I, II.)*

1. Uyg. **agtaru toqtaru** – karıştırmak; alt-üst olmak, yuvarlanmak; Kzk. ақтару-төңкеру

öz biligsiz bilgä [kü]çintä bu muntay emgäk içintä aqtaru toqtaru tegzinürlär (Uig. II 4,10)

öz biligsiz bilge küçinte bu muntag emgek içinte aqtaru toqtaru tegzinürler (Uig. II 4,10)

“cahilliklerinin gücüyle bu böyle eziyet çekerek **yuvarlanıp** duruyor.”

Әсіресе қазір Қазақстан жазушыларының бірінші съезі қарсаңында неміз бар, неміз жоқ, соларды бір **ақтарып-төңкеріп** алып, есеп айырмағымыз жөн. («Қаз. Әдеб.»). бет 277. 1-том

“Özellikle şimdi Kazakistan yazarlarının birinci kongresi başlarken neyimiz var, neyimiz yok, onları bir **karıştırarak**, hesaplarsak doğru olur.” (1, s. 277. 1. cilt)

2. Uyg. **ak- tökül-** akmak, dökülmek; Kzk. ағу - төгілу

etözi alqu qan jiriñ aqar tökülür (TT VI 444)

etözi alku kan yiriñ akar tökülür (TT VI 444)

“bütün vücudu kan ve irin **akıyordu**.”

Біршек шала сарып, бұтына **ағызып тамыза** жөнелді, тумысында зәресі ұшып қатты үрейленгені (С.Жүнісов, Ақан сері) бет 74, 1-том)

“Birşek çişini yarım yaparak, altına **akıza damlata** koştı, dünyaya geldiğinden beri ilk defa çok korkmuştu.” S.Cunusov, Akan Seri. (1, s. 74. 1. cilt)

3. **Uyg. akuru akuru** - akru akru- yavaş yavaş; **Kzk.** ақырын ақырын

üdüürüp akuru akuru barska yakın bardı (277, 22)

üntürüp **akuru akuru** barska yakın bardı (277, 22)

“**usulca / yavaş yavaş** kaplana yaklaştı” (Z. Gulcalı “Aç Bars” hikayesi)

Гүлнар баспалап, **ақырын - ақырын** дауыстады. Еш дыбыс жоқ. (Т.Әлімқұлов, Ақбоз ат). бет 307. 1-том)

“Gülnar tekrarlayarak **yavaş yavaş** seslendi. Hiç ses yok.” T.Alimkulov, Akboz At. (1, s. 307. 1. cilt)

4. **Uyg. aqsaq čolaq** – engelli (topal, kolsuz); **Kzk.** ақсақ – тоқсақ, ақсақ - шолақ.

aqsaq čolaq közsüz teğlük bolmişlar (Suv 300, 10)

aksak çolak közsüz teğlük bolmişlar (Suv 300, 10)

“(onlar) **engelli (topal, kolsuz)**, kör olmuşlar”

Үй маңында өрістен қалған **ақсақ - тоқсақ** малдар мен бірлі - жарым тұсаулы аттар көрінеді. (З.Шашкин, Тоқаш Бокин) бет 265, 1-том

“Evin etrafında yaylaya gidememiş **engelli (topal, kolsuz)** hayvanlarla bir iki ayakları bağlı atlar görünüyor.” Z.Şaşkin, Tokaş Bokin. (1, s. 265. 1. cilt)

5. **Uyg. alım berim** – hesaplaşmak; **Kzk.** алым-берім

alımqa berimkü oñaj bolsa öz (QBN 207,14)

alımka berimke oñaj bolsa өз (QBN 207,14)

“**hesaplaşmayı** yaparken adaletli olmak gerek”

Мен де шын айтып тұрмын. Егер «пара» дегенді қылмыс деп ұқсаң, ауыз бастырық деп атайық. **Алым-берімге** қазақтың жол - жоралғысы да жетеді (Т.Ахтанов, Дала сыры) бет 469, 1-том

“Ben de gerçeği söylüyorum. Eğer “rüşveti” suç diye anlasan, ağız kapatıcı diye adlandırılım. **Almak vermek** için Kazakların gelenek – göreneği de yeterli” T. Ahtanov, Dala Sırı. (1, s. 469. 1. cilt)

6. **Uyg. alış veriş** – alış-veriş; **Kzk. алыс-беріс**

qatılıyl qari(l)yl alış häm beriş (QBN 309, 4)

katılıgıl karı(l)gıl alış hem beriş (QBN 309, 4)

“**alış ve verişi (hesaplaşmayı) ciddi ve adaletle yap**”

Россиядағы фабриканы, заводшы байларда тауар көп, сөйткенмен қазақтың малы болған соң, **алыс-беріс** қылады, ісі түседі (М.Дулатов, Шығ.) бет 475, 1-том.

“Rusya’daki fabrikası var zenginlerde mal çok, ona rağmen Kazakların hayvanı olduğu için onlarla alış-veriş yapıyor, iş yapıyor” М.Дулатов, Шығармалар. (1, s. 475. 1. cilt)

7. **Uyg. аша- ye-** yemek; **Kzk. аса же**

nomluq tajaqiy (tatıyiy?) aşayuda jegüdü kertgünçlüg elig kargäk (TT V B 53)

nomlug tayakıg (tatıgıg?) **aşaguda yegüde** kertgünçlüg elig kerçek (TT V B 53)

“dini öğreti yemeğini yemede gerçek, temiz el gerek”

Асап тоймаған, **жеп** тоймайды (Мақал) бет 701, 1-том

“Asap (çiğnemedен) yiyerek doymayan, (çiğneyerek) yiyip doyamaz.” Atasözü. (1, s. 701. 1. cilt)

8. **Uyg. at kölük** - taşıt; **Kzk. ат көлік** (BT VIII A129, Schilling)

Ат көлігін аман ба? (Жолаушы, жүргінші кісіге айтылатын сөлемдесу, амандық саулық сұрасу) бет 71, 2 –том

“Таşıтын сағлам mı?” Yolcuya söylenir. (1, s. 71. 2. cilt)

9. **Uyg. bek katıg** – çok sert; **Kzk. бек қатты**

İnça kerçek erti üstünki bек qatıy boltı ersär (Man III 108)

İnça kerçek erti üstünki **бек katıg** boltı erser (Man III 108)

“eğer yukarıdaki gökyüzü **çok sert** oldu ise böyle davranmak gerek idi”

Бек қатты қуаныпты Шам қаласы, Қуанған өте қатты хан, қарасы, Мұнымен жұрт иланып қала берді, Жұрт ойлады екен деп өз баласы (Ә.Найманбаев, Шығ.) бет 221, 3 –том

“**Çok çok** sevinmiş Şam şehri, Sevinmiş çok çok han ve halkı, Böylece halk inanmış, Halk düşünmüş kendi çocuğu diye” А.Наymanbayev, Шығармалар. (1, s. 221. 3. cilt)

10. **Uyg. butarla-** – kesmek, parçalamak, yırtmak; **Kzk.** бұтарлау, бұзу

Titrätir butarlajur (Man I, 18,3)

Titretir **butarlayur** (Man I, 18,3)

“(arslan) titreyen (buzağıу) **parçalıyor**”

Бибатырдың көзі Амантайға түсіп кетті. Тоқты әлі **бұтарланып** болмаған. Ашуы келді (С.Шаймерденов, Жыл құсы). бет 23, 4 –том

“Bibatır’ın gözü Amantay’a düştü. Koyun hala **kesilip** bitmemiş. Kızdı” S.Şaymerdenov, Cıl kuşu. (1, s. 23. 4. cilt)

11. **Uyg. çipin çivez-** sivri – sinek; **Kzk.** шыбын-шіркей (BT XVIII 1084, Schilling)

Суықтан тоңып өлген **шыбын-шіркей**, Тіріліп, қанат қағып, быж-быж қайнап (М.Жұмабаев, Шығ.) бет 501, 15-том

“Soğuktan ölmüş **sivri – sinekler**, dirilip, kanatlarını açarak, bız bız kaynadı” M. Cumabayev, Şıgarmalar. (1, s. 501. 15. cilt)

12. **Uyg. çog yahn** – sıcak alev; **Kzk.** шоқ жалын

miñ kün täñriniñ tümän aj täñriniñ çoyınta jalınınta (Uig III 71, 12)

miñ kün teñriniñ tümen ay teñriniñ **çogınta yalınınta** (Uig III 71, 12)

“bin güneş tanrısı ve on bin ay tanrısının (sıcak alevli) parlak ışığında”

Ақылыңа сөзің сай, Сіз - **жалын шоқ**, біз - бір май. Ыстық сөзің кірді ішке, Май тұра ма шыжымай (Абай, Тол. Жин.) бет 383, 15-том

“Akınlıla konuşmaların bir, Siz **sıcak alev**, biz – bir yağ. Sıcak sözün girdi içime, Yağ erimeden dayanır mı” Abay, Tolık Cinak. (1, s. 383. 15. cilt)

13. **Uyg. iliş tartış** – dokunmak, çekmek; **Kzk.** іліс – тартыс (Bindung und Beziehung) (39b12, Ht IX, Aydemir; HT IV 131-132)

Ол кісіні сөзбен **іліп - тартып**, болмаған жерден араласады да отырады (Б.Бұлқышев, Шығ) бет 714, 15-том

“O insana **laf atıp**, gereksiz yere karışıyor” B.Bulkuşev, Şıgarmalar. (1, s. 714. 15. cilt)

14. **Uyg. karga kuzgun** – kuzgun karga; **Kzk.** қарға құзғын (BT IX 78 r 20/21, Schilling)

Ол өзенге жақындаған сайын осы бір оқыс ойдан құтыла алмай қойды, әуеде қарқ-қарқ жалпылдаған **қарға-құзғындарды** да іші жаратпайды (Р. Хайруллин, Офицер.) бет 365, 9-том

“O nehre yaklaştıkça bu düşünceden hiç kurtulamadı, gökyüzünde seslenen kargalardan da hoşlanmadı” R.Hayrullin, Ofitser. (1, s. 365. 9. cilt)

15. **Uyg. kız kırkın** – kızlar; **Kzk.** қыз қырқын (BT IX 62 v 10/11 Schilling)

-Енді сені көрген **қыз - қырқын** талып түсетін болды, - деп қонақтың бірі ішін тартты. (С.Жүнісов, Жапанда.) бет 488, 10 – том

“-Artık seni gören kızlar bayılacaktır, - dedi misafirlerden biri hayranlıkla” S.Cunusov, Capanda. (1, s. 488. 10. cilt)

16. **Uyg. koyun kozi** – koyun kozi; **Kzk.** қой қозы (BT IX 74 v 26, Schilling)

Баяғы заман болса оқу қайда бізге. Байдың **қой қозысын** бағамыз, малай боп өмір кешеміз (Б. Соқпақбаев, Бастан кеш.) бет 675, 9- том

“O zaman olsaydı, okumak nerede bize. Zenginlerin koyun kuzusunu besleyerek, köle olarak yaşayacağız” B.Sokpakbayev, Bastan Keşkender. (1, s. 675. 9. cilt)

17. **Uyg. köçür-kontur** – taşımak, yerleştirmek; **Kzk.** көшір-қондыр *yağıg şaңçmış köçürü konturu kелir (IB 34, Schillig)*

yağıg şaңçmış köçürü konturu kелir (IB 34, Schillig)

“düşmanını bozguna uğratmış (düşmanlarını) **göç ettire konaklata** geliyor.”

Соның көбі шәһәрдан орын алып, Сахарада біздің қазақ **көшіп қонған**. Бағынып еш падишаһқа қарамастан (М.Дулатов, Шығ.) бет 394, 8-том

“Onların çoğu şehre yerleşmiş, Sahara’da bizim kazak **göç etmiş, yerleşmiş**. Hiç bir padişaha itimat etmemiş” M.Dulatov, Şıgarmalar. (1, s. 394. 8. cilt)

18. **Uyg. köz kulkak** – göz kulak; **Kzk.** көз-құлақ *elig köz kulak tuttı eldä qamuy (QBN 43, 5)*

elig köz kulak tuttı elde kamug (QBN 43, 5)

“hükümdar devlete **köz kulak oldu (ilgilendi)**”

Ол кезде «Қазақ» газетін, қазақ елінің көбі **көз-құлағындай** көретін (М.Дулатов, Шығармалары) бет 218, 8-том

“O zamanda “Kazak” gazetesini Kazak halkının çoğu **göz ve kulağı** gibi görüyordu” M.Dulatov, Şıgarmalar. (1, s. 218. 8. cilt)

Жақын жерге барсам, Ержан да **көз-құлақ** болар (С.Мұқанов, Шығармалар жинағы) бет 218, 8-том

“Yakınlara gidersem, Ercan da **göz kulak** olabilir” S.Mukanov, Şıgarmalar Cinagi. (1, s. 218. 8. cilt)

19. **Uyg. kurt қоғуз** – böcekler, kurt konuz; **Kzk.** құрт-қоңыз, құрт-құмырсқа

ayuluq qurt қоғуз adartu umaz (ThB 28)

agulug **kurt қоғуз** adartu umaz (ThB 28)

“zehirli **böcekler** (tehlike) zarar veremez”;

taqî jemä bu etüz ersär... qamaу **qurtlarınñ қоғузlarınñ** terkini qannñ jiriñniñ ornaqî...erür (Suv 614, 9)

takı yeme bu etüz erser... kamag **kurtlarınñ қоғузlarınñ** terkini kannñ yiriñniñ ornaқı...erür (Suv 614, 9)

“yine bu vücut değince... bütün **böceklerin**, kanın, irinin yeridir...”

Жарықтық, даланың, ауасы-ай! Тауықтар да **құрт - құмырсқа** теріп жеп, қыт-қыттап қалыпты. (Ш.Мұртаза, Шығармалары) бет 423, 10-том

“Ah, keşke, bozkırın havası! Tavuklar da **böcekleri** yiyerek, kıt-kıtlıyор (ses veriyor)” Ş.Murtaza, Şıgarmaları. (1, s. 423. 10. cilt)

Бұл ауру кейде **құрт - құмырсқаларға** жабысып, бір өсімдіктен екінші өсімдікке түсіп отырады (Д.Әбілев, Помидор.) бет 423, 10-том

“Bu hastalık bazen **böceklerle** yarışarak bir bitkiden ikinci bitkiye geçiyor” D.Abilov, Pomidor. (1, s. 423. 10. cilt)

20. **Uyg. oғrı қарақçı** – hırsız haydut; **Kzk.** ұры қарақшы, ұры-қары (BT XIII 46. 20, Schilling)

Орманда жел құбылтқан сыбырласып, Әр жерден көрінеді сағымдалып. Жамылған түн көрпесін ауыл торып, Аш қасқыр кез болады **ұры қары** (Ә. Найманбаев, Шы.,) бет 745, 14-том

“Ormanda rüzgarla konuşarak, Her yerde gözüktüyor. Gece yorganını örtünmüş köyü takip eden, **hırsızlar**, aç kurt karşılaşır” A.Naymanbayev, Şıgarmaları. (1, s. 745. 14. cilt)

21. **Uyg. örü turup** – kalkıp, ayağa kalkıp; **Kzk.** крş. өре түрегелді *öz köñüllärintäki sakınmış savların sözläşip ötrü örü turup ol arıg içintä takı içgerü kirtilär.* (Z. Gulcalı, “Aç Bars” hikayesi. 609, 13-14-15, s. 79.)

öz köñüllerinteki sakınmış savların sözleşip ötrü **örü turup** ol arıg içinte takı içgerü kirtiler. (Z. Gulcalı, “Aç Bars” hikayesi. 609, 13-14, s. 79.)

kendi akıllarından geçen sözleri konuşup sonra **hemen kalkıp** o orman içinden daha içeri girdiler

Төр алдында отырған екеу орындарынан **өре тұрып**, жамырай амандасып жатты (Т.Дәуренбеков, Сүмбіле) бет 191, 12 – том

“Yukarı tarafta oturan ikisi yerlerinden **hemen kalkıp** selamlaştılar” T.Daurenbekov, Sümbüle. (1, s. 191. 12. cilt)

Тарзаннан басқаларының ұйқылары қанса керек, **өре түрегеліп**, ауыздарын кере есінеп, дүр дүр сілкіністі (С.Елубаев, Ойсыл қара) бет 191, 12 – том

“Tarzan’dan başkaları uykularını almışlar, **hemen kalkarak**, esneyerek, harekete geçtiler.” S.Elubayev. (1, s. 191. 12. cilt)

22. **Uyg. tüpsüz teriñ** – çok derin; **Kzk.** түпсіз терең (BT IX 128 v 4/5, Schilling; AYS X)

Абай түгіл, ақылды көп жан өткен, **Түпсіз терең** ғылымға көзі жеткен. Солардың да бар сөзі бір жерде емес, Кейі жөн, кейі қате айтып кеткен (Ш.Құдайбердиев, Шығ.). бет 496, 14-том

Abay’dan başka da akıllı çok insan yaşamış, Çok derin ilimi anlayan, Fakat onların da her dedikleri doğru değildir, bazıları hata, bazıları doğrudur” Ş.Kudayberdiyev, Şıgarmaları. (1, s. 496. 14. cilt)

23. **Uyg. uvşak tavşak** – ufak tefek; крş. **Kzk.** ұсақ түйек *taqı jemä belgürmәz uvşaq tavşaq sav söz (SUV 636, 13)* takı yeme belgürmez **uvşak tavşak** sav söz (ŠUV 636, 13) “yine **ufak tefek** sözler bilinmez”

Қарт қайта қайта басын шайқап: «Қазір **ұсақ-түйекті** жазып жүргенімен, бұл адам болашақта ең үлкен жазушы болады», дейді (Ә.Нұршайықов, Алтын) бет 753, 14-том

“İhtiyar başını tekrar tekrar sallalayarak: “Şimdi **ufak tefek** şeyleri yazıyorsa da, bu insan gelecekte büyük yazar olacaktır, dedi.” A.Nurşayıkov, Altın. (1, s. 753. 14. cilt)

24. **Uyg. yay kış** – yaz kış; krş. **Kzk.** жаз қыс

Ері өлгенде, Күлтайдың қолында бір ат, бір бұзаулы сиыр, **жазғы** - **қысқы** үй, салқамдалған сайман қалды. (Б. Майлин, Шығармалар) бет 542, 5-том

“Kocası vefat ettiğinde Kültay’ın elinde bir at, bir yavrulu inek, **yazlık** – **kışlık** ev, eşyaları kaldı” B.Maylin, Şıgarmaları. (1, s. 542. 5. cilt)

25. **Uyg. yaz- yañıl-** yanlıш yарmak, yolundan sарmıш; **Kzk.** жазды-жаңылды

kentü özüm bilmädin jazmıš jañılmıš ajıy qilinčimni kentü ökünüp eрti jetinčsiz (Suv 9, 11)

кентü өзүм билмедін **yazmıш jañılmıш** ауıg kılınчımnı кентü ökünüp eрti yetinčsiz (Suv 9, 11)

“kendim bilmeden **yalnıш** yартıғım kötü amelimden dolayı pişmanım”

Жаздым, жаңылдым десе тимейді. Қоңыркұлжа мұны да жақсы түсінеді (І.Есенберлин, Қаһар). Бет 534, 5-том

“**Hata yaptım** dese dokunmaz. Konırkulca bunu da iyi anlıyor.” İ. Esenberlin, Kaһar. (1, s. 534. 5. cilt)

26. **Uyg. yeñ etek** – yen etek; **Kzk.** етек жең, етек жеңі (22a 1, Ht IX, Aydemir)

Етек - жеңнен сыпсындаған суық жел бойды тоңазытып барады. (Ә. Қалмырзаев, Ар.) бет 468, 5 – том

“Eteği ve yeninden (kenarlarından) giren soğuk rüzgar vücudu üşütüyor.” A.Kalmırzayev, Ar. (1, s. 468. 5. cilt)

Сосын жолы түсіп елге барғанда нағашы ағасының қалап сұрап алған **етек - жеңі** кең сырмалы шапанда иығына желең жамылып, зал бөлмесіне қарай өтті. (О.Сәрсенбаев, Жақсының көзі) бет 468, 5 – том

“Sonra memleketine geldiğinde dayısından isteyerek aldığı **eteği ve yeni** geniş kürkü omuzuna örterek, salona geçti.” O.Sarsenbayev, Caksının közü. (1, s. 468. 5. cilt)

27. **Uyg. yér suv** – yer su; **Kzk.** жер су “туған жер”

körklä jazı qualiy çeçäklig öläñlig jér suv (TT V A, 123)

körkle yazı hualig çeçeklig öleñlig **yér suv** (TT V A, 123)

“güzel düz çiçeklerle örtülmüş **yer su** (toprak)”

Алтайдың сырт мүсіні кең, **жер суының** қасиетінде шек жоқ (Ғ. Сыланов, Алтай.) бет 371, 6 – том

Altay’ın dış görünüşü geniş, **toprağının suyunun** kutsallığına sınır yok. G.Sılanov, Altay. (1, s. 371. 6. cilt)

Бағынышты елінің тең жартысына жуығы **жер суын** тастап көшіп кеткенін естігенде, хан ашудан жарылып кете жаздайды (С. Омаров, Дала қызы) бет 371, 6 – том

“Накимiyeti altındaki halkının yarıсы **toprağını suyunu** bırakıp, göç ettiğini duyduğunda, han çok kızdı.” S.Omarov, Dala kızı. (1, s. 371. 6. cilt)

28. **Uyg. yılgu yumşak** – en değerli; krş. **Kzk.** жылы-жұмсақ (AYS X)

Қасқыр әдетте малды шабынан жарады да, әуелі суырып ішкі **жылы жұмсағын** жейді (С.Мұқанов, Бақташы) бет 709, 6-том

“Kurt genelde hayvanı ayaklarının alt tarafından yarıyor ve önce içindeki **en değerli** yerleri yiyor.” S.Mukanov, Baktaş. (1, s. 709. 6. cilt)

Бахтияр мен Уәсила күнде дерлік қонаққа шақырылып, барған үйлері **жылы жұмсағын** шын ниетімен алдына тосатын еді. (М.Гумеров, Хазірет.) бет 709, 6-том

“Bahtiyar ve Uasila her gün misafirliğe davet ediliyor, davet edenler onlara **en tath** yemeklerini ikram ediyorlardı.” M.Gumerov, Haziret. (1, s. 709. 6. cilt)

29. **Uyg. til agız** – dil ağız. **Kzk.** тіл-ауыз

suv mahabud ooşka siñmäk üzä til agız kurıp tiltä kara çızıg bolur” (Eski uygurca ölüler kitabı, 264)

suv mahabud ooşka siñmek üze **til agız** kurıp tilte kara çızıg bolur” (Eski uygurca ölüler kitabı, 264)

“Su elementi ateşe karıştığında **ağız** kuruyup **dilde** siyah çizgi olur”

Әй, **тіл - аузың** бар немесің бе? Кімсің? Жөніңді айтпасаң, атам!
(Б.Соқпақбаев, Қайдасың Гауһар). Бет 612, 14-том

- “Ey, **dil – ağızın** var mı? Kimsin? Kimliğini söylemesen, öldüreceğim!” B.Sokprakbayev, Kaydasın Gauhar. (1, s. 612. 14. cilt)

30. **Uyg. uç baş** - uç, tepe, zirve. **Kzk.** ұшар басы

akılgılg mäñiniñ uçı başı ärür (Eski uygurca ölüler kitabı, 713)

akılgılg meñiniñ **uçı başı** erür (Eski uygurca ölüler kitabı, 713)

“Devam eden mutluluğun **zirvesidir** ”

Көрдім оны - шыңның **ұшар басынан**, Қалғып жүрген ақша бұлттар қасынан. Көрдім оны - үлбіреген қыздардың Арқасына қоя берген шашынан (С.Жиенбаев, Алтын қалам). бет 775, 14-том

“Gördüm onu – dağın **en başından**, Uçan bulutların yanından, Gördüm onu – güzel kızların, sırtına bırakan saçından” S.Ciyenbayev, Altın Kalam. (1, s. 775. 14. cilt)

31. **Uyg. yığıt sıgıt** - ағлама ve feryat etme, matem. крғ. **Kzk.** жылау - сықтау

tugmiş kadašta ulaşılarınñ jığıt sıgıtların tarqarıp” (Eski uygurca ölüler kitabı, 131)

tugmiş kadašta ulaşılarınñ **yığıt sıgıtların** tarkarıp ” (Eski uygurca ölüler kitabı, 131)

“Akrabaların ve diğerlerinin **matemlerini** uzaklaştırıp”

Үй іші түн ортасы ауғанша **жылап - сықтаумен** болды. (Х. Есенжанов, Ақ Жайық) бет 675, 6-том

“Evin içindekiler gece yarısına kadar **ağladılar.**” H.Esencanov, Ak Sayık. (1, s. 675. 6. cilt)

Станция басы ығы - жығы адам. **Жылап-сықтап** жүрген жұрт. Гу-гу етіп, бірінің сөзін бірі тыңдамайды (Ә. Шәріпов, Қапаста.) бет 675, 6-том

“İstasyon çok kalabalık. **Ağlayan** insanlar. Birinin dediğini biri dinlemiyor.” A.Şaripov, Kapasta. (1, s. 675. 6-cilt)

SONUÇ

Türk dilinde ikilemeler, ilk yazılı eserler olan Orhun Abidelerinden itibaren Türkçenin her döneminde kullanılmıştır. İlim adamları tarafından pek çok çalışmada değişik şekillerde incelenen bir alandır. Bu konuda yapılan ilk çalışma Karl Foy'a aittir. Eski Uygur Türkçesi döneminde ikilemelerin kullanımının Orhun Türkçesine göre daha fazla olması Saadet Çağatay'ın dikkatini çekmiştir. İkilemeler üzerine makale yazmıştır. Çağatay ve Hatiboğlu'nun çalışmalarının Türkiye'de yapılan pek çok çalışmaya kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür. Makaleyi yazarken son yıllarda Türkiye'de Kazak Türkçesindeki İkilemeleri ele alan ilim adamları E. Atmaca ve N. Biray'ın (ATMACA, E. ve KRAL, F.Ö., (2015). Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Sınıflandırılması. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/1, ss. 194-213, TÜRKİYE. BİRAY, Nergis, Kazak Türkçesinde Yansımalı İkilemeler (Ses Özellikleri Bakımından). academia.edu.) çalışmalarından da yararlandı.

Gelecekte Çağdaş Kazakçadaki ikilemeler ile Eski Uygurcadaki ikilemeler üzerine daha ayrıntılı çalışmalar yapılmalıdır. Bu makalede ele alınmayan çok sayıda kelime, ikileme ve söz dizini araştırmacısını bekliyor.

Кайнактар

- Ahtanov, T. (1963) Bozkırın sırrı. 1 cilt. Almatı. “Cazuşı” yayınevi. (T. Ахтанов. (1963) *Дала сыры*. 1-том Алматы. «Жазушы»)
- Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford. [= ED]
- Emin, Oba. (2019) *Eski Türkçeye Göre Kazakçanın Söz Varlığı*. İstanbul.
- Gulcalı, Z. (2015) *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan “Aç Bars” hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kazak Edebi Dili Sözlüğü. (2006) On beş cilt. Almatı “Arıs”. (*Қазақ әдеби тілінің сөздігі*. (2006) Он бес томдық. Алматы «Арыс».)
- Nadelyaev V.M., Nasilov D.M., Tenışev E.R., Shcherbak A.M. (1969) *Eski Türkçe sözlük*. Leningrad. (В.М. Надеяев, Д.М. Насилов, Э.Р. Тенишев, А.М. Щербак. (1969) *Древнетюркский словарь*. Ленинград.)

- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca ikilemeler üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 65(2), 243-311.
- Ölmez, M. Aris, G. (2018) Eski uygurca ölümler kitabı'ndaki ikilemeler üzerine.
- Röhrborn, Klaus. (2010, 2015) *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien – Neubearbeitung – I, II*, Stuttgart.
- Şaşkin, Z. (1958) Tokash Bokin. 1 cilt. Almatı. “Cazuşı” yayınevi. (З. Шашкин. (1958) *Тоқаш Бокин*. 1-том Алматы. «Жазушы»)